

УДК 343.131

Ольга Тищенко,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Дар'я Говорун,***асистент кафедри кримінального процесу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОСТІ

У статті авторами висвітлено спірні питання, пов'язані з процесуальним порядком повідомлення про підозру. На підставі проведеного аналізу виокремлено найбільш типові процесуальні порушення, що допускаються під час затримання особи та повідомлення їй про підозру. Констатовано невідповідність окремих процесуальних дій слідчих, прокурорів під час повідомлення про підозру вимогам засади публічності в кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, повідомлення про підозру, публічність.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбуваються потужні реформаторські процеси, пов'язані зі створенням нових правоохоронних органів, а також удосконаленням функціонування вже наявних. Діяльність Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України перебуває під пильною увагою засобів масової інформації та викликає значне зацікавлення у спільноти. Ми спостерігаємо за низкою резонансних затримань, які широко висвітлюються у пресі. Повідомлення про підозру затриманим особам також є вагомим подією, враховуючи той факт, що підозрюваними дедалі більше стають доволі одіозні та впливові особи.

Актуальність обраної теми дослідження підтверджується також наявністю значної кількості публікацій учених, серед яких: О. В. Баганець, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, Д. М. Мірковець, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, О. В. Фараон, В. І. Фаринник та інші. Втім аналіз практики повідомлення про підозру свідчить про наявність процесуальних недоліків у застосуванні цього інституту.

Метою статті є проведення у контексті реалізації засади публічності наукового аналізу та узагальнення найбільш типових процесуальних помилок, які допускаються під час повідомлення особі про підозру. Для полегшення сприйняття матеріалу пропонуємо їх умовно розподілити на дві групи:

1) процесуальні порушення, що викликані недосконалістю кримінального процесуального законодавства; 2) процесуальні порушення внаслідок неправомірного застосування кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 25 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) зміст публічності розкривається через обов'язок прокурора, слідчого в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Вбачається, що таке розуміння засади публічності не охоплює всі аспекти її нормативного змісту. Кримінальне провадження є публічною за своєю суттю діяльністю. Публічний інтерес у кримінальному судочинстві – це інтерес, задоволення якого забезпечує функціонування і розвиток самої держави в особі її правоохоронних органів, а також їх удосконалення чи зміну відповідно до економічних, політичних, фінансових

відносин на конкретному етапі розвитку. Державний інтерес у кримінальній процесуальній сфері отримує своє первісне виявлення у вигляді мети кримінального судочинства, точніше – у вигляді нормативно встановлених засобів її досягнення [1, с. 15]. Засадою публічності визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, спрямованих у межах їхньої компетенції на розслідування кримінальних правопорушень, встановлення осіб, які їх вчинили, для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Межі активності та ініціативності визначаються кримінальним процесуальним законодавством, а загалом вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження.

Особливість будь-якої засади кримінального провадження і публічності, зокрема, полягає в тому, що вона має свій нормативний зміст, тобто знаходить прояв у нормі чи сукупності норм (процесуальних інститутах). Засади зазвичай застосовуються опосередковано, через інші приписи (норми поведінки), в сукупності з якими принципи набувають усіх структурних якостей правових норм [2, с. 41]. Саме тому важливим є дослідження особливостей реалізації кожної засади щодо окремого кримінального процесуального інституту. Повідомлення особі про підозру є процесуальним інститутом, з якого починається сплив строків досудового розслідування та момент притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому порушення, які допускаються під час повідомлення особі про підозру, тягнуть за собою значні негативні наслідки. З одного боку, відбувається порушення вимог засади публічності (страждає публічний інтерес держави та суспільства), з іншого – спостерігається порушення приватних інтересів (страждає приватний інтерес конкретних осіб). Таким чином, є підстави констатувати невиконання завдань кримінального провадження та зниження довіри суспільства до правоохоронної системи в цілому.

Розглянемо дві групи найбільш типових процесуальних помилок, які допускаються під час повідомлення особі про підозру.

1. Процесуальні порушення, що викликані недосконалістю кримінального процесуального законодавства. Зупинимося на окремих питаннях набуття процесуального статусу підозрюваного.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 278 КПК письмове повідомлення про підозру повинно бути вручено особі в день його складання слідчим або прокурором. Під час затримання

особи за підозрою у вчиненні злочину письмове повідомлення про підозру затриманому вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту його затримання (ч. 2 ст. 278 КПК). У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню (ч. 3 ст. 278 КПК). Вбачається, що законодавець висуває вимогу щодо пріоритетності безпосереднього вручення особі повідомлення про підозру. Також у науці усталено є позиція про те, що слідчий та прокурор повинні віддавати перевагу безпосередньому повідомленню про підозру особи, яка за їх обґрунтованою підозрою вчинила кримінальне правопорушення. Крім того, ст. 278 КПК має назву «Вручення письмового повідомлення про підозру», вказуючи таким чином на спосіб ознайомлення особи з підозрою, яка міститься у повідомленні [3, с. 466]. Підтвердженням тези щодо важливості фактичного вручення особі повідомлення про підозру є вимоги п. 5.1 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), відповідно до яких облік осіб, яких повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, здійснюється прокурором або слідчим шляхом внесення відомостей до Реєстру після: складання повідомлення про підозру (ст. 277 КПК) та вручення (дата та час) повідомлення про підозру (ст. 278 КПК).

У разі неможливості слідчому або прокурору безпосередньо вручити особі повідомлення про підозру таке вручення може відбутися у спосіб, передбачений у гл. 6 КПК «Повідомлення» (ч. 1 ст. 278, статті 111, 112 КПК). Одним із правомірних способів вручення є надіслання повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку. Водночас наданням слідчому та прокурору правом, яке пов'язано з можливістю уникнути безпосереднього вручення повідомлення, не можна зловживати. Ним можна скористатися лише у виняткових випадках [3, с. 466]. Тобто надіслання повідомлення про підозру особи у вчиненні кримінального правопорушення засобами поштового зв'язку відповідає вимогам КПК України, якщо слідчий, прокурор з об'єктивних причин позбавлені можливості безпосередньо вручити цей процесуальний документ. Зрозуміло, що йдеться про виняток (надіслання засобами поштового зв'язку) із загальної правила (безпосереднє вручення повідомлення про підозру). Втім, якщо момент виникнення процесуального статусу підозрюваного у разі безпосереднього вручення йому повідомлення про підозру не викликає сумнівів, то у разі використання слідчим інших способів вручення, зокрема,

за допомогою поштових відправлень, потребує однозначного розуміння момент набуття особою статусу підозрюваного. Відповідь на це питання має визначальне значення, оскільки з моментом набуття процесуального статусу підозрюваного безпосередньо пов'язана реалізація права на захист. Розглянемо два варіанти.

Набуття процесуального статусу підозрюваного з моменту фактичного вручення поштового відправлення з повідомленням про підозру. Враховуючи, що законодавець визначив пріоритетність безпосереднього вручення письмового повідомлення про підозру, цей спосіб є оптимальним з точки зору дотримання вимог КПК. При цьому статусу підозрюваного особа набуває з моменту отримання поштового відправлення, ознайомлення з його змістом, що підтверджується особистим підписом особи в поштовому повідомленні про отримання листа, після відкриття якого в ньому виявлено повідомлення про підозру.

Водночас на практиці непоодинокими є випадки, в яких повідомлення про підозру надіслане засобами поштового зв'язку, але не вручене адресату та повернуто відправнику у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання. Чи призводить до набуття особою статусу підозрюваного факт надіслання засобами поштового зв'язку повідомлення про підозру? Погоджуємося з О. Ю. Татаровим та іншими авторами, які на підставі системного аналізу положень КПК стверджують, що надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку відповідає вимогам КПК та вважатиметься належним способом такого повідомлення лише у разі вручення поштового відправлення особисто (безпосередньо) підозрюваному. Навряд чи логічною буде зміна процесуального статусу особи у кримінальному провадженні, якщо повідомлення про підозру було надіслане їй засобами поштового зв'язку, але не було вручене адресату з різних причин [4, с. 183].

Доволі поширеною в діяльності слідчих та прокурорів є практика надіслання повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення на підприємство, установу, організацію, де працює зазначена особа, наприклад, факсимільним зв'язком або поштою. Із цього моменту вважається, що особа набула статусу підозрюваного. Зазначимо, що ч. 1 ст. 278 КПК містить посилення на гл. 6, яка у свою чергу відсилає до гл. 11, ст. 135, яка вказує, що виклик може здійснюватися шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення

виклику по телефону або телеграмою. Разом із тим чинне кримінальне процесуальне законодавство, крім вимоги безпосереднього вручення повідомлення про підозру, вказує на необхідність роз'яснення процесуальних прав та обов'язків підозрюваного, підтвердження виконання вказаних дій особистим підписом підозрюваного. Враховуючи наявність подібних вимог, вважаємо, що наведені способи вручення повідомлення про підозру не тягнуть за собою набуття статусу підозрюваного. Виняток із цього загального правила законодавець передбачає лише при проведенні спеціального досудового розслідування, яке здійснюється на підставах та у порядку, передбачених гл. 241 КПК. Отже, працівникам правоохоронних органів слід враховувати, що процесуальний статус особи у кримінальному провадженні, якій повідомлення про підозру було надіслане засобами поштового зв'язку, але не було вручене адресату та повернуто відправнику у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання, не змінюється.

Набуття статусу підозрюваного з моменту надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку. На практиці доволі часто фактично направляють повідомлення про підозру вказаним способом, заздалегідь знаючи, що цей процесуальний документ адресат не отримає, оскільки його місцезнаходження невідоме. У ч. 1 ст. 281 КПК України передбачено: якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук. Йдеться про поширену на практиці процесуальну ситуацію, коли оголосити у розшук згідно з КПК слідчий вправі підозрюваного. Проте яким чином особа фактично набуває цього процесуального статусу, коли вона свідомо переховується від органів слідства і суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і слідчий об'єктивно позбавлений можливості вручити їй копію повідомлення про підозру? КПК не надає відповіді на це запитання, яке вирішується на практиці шляхом надіслання повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку з одночасним винесенням постанови про оголошення розшуку підозрюваного.

Отже, нами було висвітлено деякі проблемні питання, пов'язані з набуттям процесуального статусу підозрюваного. Складнощі у цих випадках виникають тому, що законодавець не дотримався вимог правової визначеності та ясності закону. За таких обставин практичне застосування вказаних норм є неоднозначним, часто хибним з точки зору дотримання засад кримінального провадження

і публічності зокрема. Усунення досліджених недоліків можливе лише внаслідок внесення відповідних змін до КПК.

2. *Процесуальні порушення внаслідок неправомірного застосування кримінального процесуального законодавства.* Незважаючи на детальну регламентацію законодавцем порядку затримання та повідомлення про підозру, практичні працівники доволі часто не виконують у повному обсязі законодавчі приписи, що порушує вимоги засади публічності.

По-перше, як свідчать проведені дослідження, спостерігається формальне ставлення практичних працівників до роз'яснення підозрюваному обсягу їхніх прав. Так, переважно затриманих осіб інформують про причини затримання (80 % випадків) та злочин, у вчиненні якого вони підозрюються (65 % випадків). Із них повідомляють про наявність права: на адвоката (35 % випадків); на безоплатну правову допомогу (44 % випадків); не відповідати на запитання (34 % випадків) [5, с. 48]. Непоодинокими є випадки не роз'яснення слідчим та/або прокурором прав та обов'язків підозрюваного під час вручення повідомлення про підозру. Водночас на слідчого, прокурора покладено безумовний обов'язок роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20 КПК). Відповідно до п. 7 Наказу Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 (з наступними змінами та доповненнями) керівникам органів прокуратури всіх рівнів за наявності підстав необхідно перевіряти обґрунтованість повідомлень про підозру, дотримання строків, прав і законних інтересів підозрюваних. Тобто не роз'яснення слідчим та/або прокурором прав та обов'язків підозрюваного під час вручення повідомлення про підозру тягне за собою порушення засад публічності та забезпечення права на захист, має у подальшому визнатися істотним порушенням вимог КПК. Вирішуючи питання про процесуальні наслідки порушення права особи на захист, суддям необхідно керуватися положеннями, закріпленими у ст. 87 КПК, відповідно до ч. 1 якої недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. При цьому ч. 2 аналізованої норми передбачає, що одним із днів, у разі існування яких суд зобов'язаний визнати їх

істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, є, зокрема, порушення права особи на захист [6].

По-друге, порушенням вимог засади публічності є повідомлення про підозру особі у вчиненні кримінальних правопорушень за декількома статтями КК України (мова йде про сукупність злочинів, а не про перекваліфікацію), при цьому відомості про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого однією зі статей КК України, що інкримінується особі, на дату складання повідомлення про підозру не були внесені до ЄРДР. Така практика не відповідає вимогам КПК: виходячи зі змісту частин 1-3 ст. 214 КПК моментом початку досудового розслідування визначено внесення слідчим, прокурором відповідних відомостей до ЄРДР. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей в ЄРДР заборонено і тягне за собою відповідальність. Єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка може бути проведена до внесення відомостей в ЄРДР, є огляд місця події. Але в такому разі законодавець встановлює вимогу негайного внесення відомостей до ЄРДР по його завершенні.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що законодавчі положення, які регламентують інститут повідомлення про підозру, потребують більш чіткого врегулювання, що дозволить уникнути суперечностей у процесі їх правозастосування. Сподіваємося, що проведене нами дослідження приверне увагу практичних працівників і допоможе зробити їхню діяльність більш якісною та ефективною.

Список використаних джерел:

1. Смирнова, И. Г. Интерес – понятие уголовно-процессуальное / И. Г. Смирнова // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 14–18.
2. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В. П. Божьев – М.: Юрид. лит., 1975. – 175 с.
3. Кримінальний процес України : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
4. Татаров, О. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення / О. Татаров // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 179–186.
5. Права людини за зачиненими дверима : Звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб». – К., 2015. – 208 с.
6. Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні : Інформаційний лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

В статье авторами рассмотрены спорные вопросы, связанные с процессуальным порядком уведомления о подозрении. На основании проведенного анализа выделены наиболее типичные процессуальные нарушения, которые допускаются в ходе задержания лица и уведомления его о подозрении. Констатируется несоответствие отдельных процессуальных действий следователей, прокуроров при уведомлении о подозрении требованиям принципа публичности в уголовном производстве.

Ключевые слова: уголовное производство, уведомление о подозрении, публичность.

The article highlights the contentious issues connected with the procedure of notification of suspicion. Based on the analysis and synthesis, the authors has highlighted the most common procedural errors committed in the course of detention and the following notification of suspicion. The discrepancy of certain actions of investigators and prosecutors during notification of suspicion of principles of publicity in criminal proceedings has been ascertained.

Key words: criminal proceeding, notification of suspicion, publicity.